

Henrik Juel ⇐ <http://www.henrikjuel.dk>

Sprogfunktioner - et eksempel

Essay af Henrik Juel - 2002

Med et lille eksempel vil jeg forsøge at vise, hvordan jeg forstår Roman Jakobsons teori om de seks basale sprogfunktioner (fra "Linguistics and Poetics" i Th.E. Seboek (ed.) *Style in Language*, 1960).

Det for mig at se helt afgørende ved denne teori er ikke de tekniske termer for de seks funktioner (conativ, referentiel, fatisk, poetisk, meta-linguistisk, emotiv), men antagelsen, at alle funktioner er på spil i enhver sproglig ytring (i det mindste latent), og at der i øvrigt ikke er nogen skarp grænse mellem de enkelte funktioner. Sproget er fundamentalt flertydigt, meningen afhænger af konteksten, og man er naiv og leder efter for lidt, hvis det, man tror man skal finde, er ét enkelt budskab af sand/falsk typen.

Mit eksempel er et enkelt, gennemgående (verbal)sprogligt udsagn, og jeg prøver her at holde mig tæt til Jakobson, som netop taler om sprogfunktioner og bruger forskellige sætninger som eksempler. Men jeg mener, at teorien udmærket kan udstrækkes til at gælde alle former for kommunikation (fx. med billeder, film, internet-sites, kropssprog eller andre "tekster"), og at der så kan tales om grundliggende kommunikative funktioner. Men nu til et eksempel på almindeligt dansk:

"Gider du lige lukke vinduet op?"

Det udsagn er ikke så svært at forstå, for mon ikke meningen er, at nogen skal åbne et vindue?

Dog kan det selvfølgelig være svært at vide om "vindue" i denne sammenhæng - og den nærmere sammenhæng har vi jo netop ikke specificeret

endnu her - skal forstås som et vindue i et lokale eller på en computerskærm.

Den slags tvetydigheder afgøres naturligvis hurtigt - eller opstår slet ikke - i den konkrete situation: befinder vi os i et lummervarmt sommerhus midt i frokosten eller står vi og kigger på en ny computer i indkøbscentret? I begge tilfælde ser det dog ud til at den grundliggende kommunikative funktion som udføres via teksten (udsagnet om at lukke vinduet op) er at få nogen til at gøre noget (den conative funktion); og modtageren, kan man sige, viser så at budskabet er forstået ved at udføre handlingen - eller måske ved at protestere.

Men det er ikke den eneste funktion sådan en lille tekst (det talte eller skrevne udsagn) har. I den første situation (sommerhus-konteksten) kan anmodningen også samtidig forstås som en faktisk antagelse om, at der er et vindue i nærheden og som en beskrivelse af temperaturen i rummet (den referentielle funktion) og et udtryk for hvordan den talende selv har det (den emotive funktion) - nemlig for varmt. Sætningen peger så at sige på flere ting på en gang: på den handling som tilhøreren skal udføre, på genstande og tilstande i rummet, og på den talende selv, som har det for varmt og vil have noget gjort ved det.

Men der er flere funktioner endnu: sætningen etablerer eller udbygger også den sociale relation mellem den talende og den lyttende (den fatiske funktion). Anmodningen kan fremsættes venligt eller snerrende, men den markerer i hvert fald, at personerne så at sige er i samme rum og kan interagere. At der også kan gemme sig status og magtrelationer i en så simpel sætning bliver tydeligt, hvis vi tænker os konteksten som en ansættelsessamtale på chefens kontor. Den unge håbefulde ansøger kan da godt gå ind og starte samtalen ved at sige til chefen "Gider du lige lukke vinduet op" på en alt andet end ydmyg måde - men så er der også tydeligvis sat skred i nogle status-relationer. Især hvis det er et moderne kontorlokale uden vinduer!

Nu er sætningen "Gider du lige lukke vinduet op" tilsyneladende banal hverdagsprosa. Men man kan dog godt sige den eller læse den på en måde, så den får en tydelig rytme. Og man kan videre forestille sig, at sætningen indgik i en sangtekst eller i en rablende rap performance. I sådanne tilfælde træder en anden funktion (den poetiske funktion) tydeligere frem, nemlig den at teksten peger på sine egne sanselige eller æstetiske kvaliteter. Og det gør også dårlig poesi, skal man lige huske.

Og endelig kan man pege på den funktion, som måske her skulle have været nævnt først, nemlig at sætningen - som også anførselstegnene viser - er led i en forklaring, altså indgår som et eksempel i en mere overordnet sammenhæng, nemlig et essay om sproglige funktioner (den meta-linguistiske funktion).

Allerede tale- eller sproghandlingsteorien, som den blev udviklet af J.L. Austin ("How to do Things with Words" 1955, udgivet posthumt 1962), forsøger at gøre op med den reduktionistiske opfattelse, at sprogets eneste opgave er at fremsætte udsagn, som kan være sande eller falske. Med talehandlingsbegrebet markeres det, at vi kan gøre en hel del andet via sproget end bare konstatere, om noget er tilfældet eller ikke tilfældet. Vi kan fx. true eller love noget - sproglige handlinger, som bestemt giver mening, og som er meget almindelige, også selv om de ikke lige passer ind i kategorierne sand/falsk (og for en god positivist af den gamle skole burde det jo så ellers være meningsløs snak). Men sproghandlingsteorien i sin klassiske form (fx. med tredelingen i "lokutionær", "illokutionær" og "perlokutionær") får ikke hele spektret med. Måske fordi udgangspunktet synes at være hvilke abstrakte typer handlinger et (rationelt, enhedsligt) subjekt kan udføre med sproget, og hvordan dette eventuelt markeres i sproget. Udgangspunktet er ikke, hvordan den enkelte tekst i den konkrete situation fungerer kommunikativt: How Words

do Things through us.

Her er den Jakobsonske teori om sprogfunktioner langt mere følsom for de komplicerede og indirekte relationer og dermed langt mere egnet til en diskursanalyse, eller - om man vil - en kritisk pragmatisk tekstanalyse og kommunikationsanalyse. En traditionel sproganalytisk redegørelse for udsagnet "Gider du lige lukke vinduet op" ville - hvis jeg for klarheds skyld må karikere lidt - gå i selvsving og i stå, så snart det var blevet påpeget, at sætningen for at være meningsfuld forudsætter eksistensen af et vindue. Og hvordan ved man det, og kan vi virkelig være sikker på at det forholder sig sådan osv. osv.? Og på den måde ville det blive svært at nå frem til mere vitale spørgsmål af kritisk og vurderende art: Hvem er det som har interesser på spil her, hvordan viser magt- og statusrelationerne sig, hvilken opfattelse har den talende af sig selv og af situationen, hvilken social og kulturel jargon et udsagnet indlejret i, er anmodningen høflig eller hånlig, tvetydig eller...?

Med Jakobsons teori om sprogfunktioner er det for en konkret analyse indbygget med det samme, at der altid er flere ting på spil i selv det simpleste udtryk. Man kan derfor begynde med at spørge systematisk efter alle seks funktioner og se, hvilke der i den givne situation er dominerende og hvilke der er mere slumrende. Og derfra åbner der sig nye veje.

Som det ses af ovenstående eksempel er det konteksten og dermed en vurdering af den konkrete situation som afgør, hvilken eller hvilke funktioner der er de mest fremtrædende, fx. det conative ønske om at få nogen til at åbne vinduet, eller den mere emotive tilkendegivelse af at man sveder. Det ene udelukker ikke det andet, men nogle gange er det tydeligvis en ordre, andre gange mere et expressivt udtryk. Det kan ikke nødvendigvis ses, når sætningen skrives ud. Og jeg har her med vilje valgt præcis den samme skrivemåde. Nogle gange kan det selvfølgelig markeres via udråbstegn, spørgsmålstegn eller endog, hvis man er moderne med emoter:*S*..... eller*ROFL*..... (henholdsvis: "jeg Smiler" og "Rolling On Floor Laughing"). Eller det kan skriftligt markeres med småord eller i det hele taget med ordvalg og syntaks (fx. kan vi så læse os til om noget er et spørgsmål, et hypotetisk udsagn osv.). Men ellers er det netop en pointe, at det ikke nødvendigvis er markeret med tegn eller andet i sproget, hvordan sætningen skal forstås. Det afhænger af sammenhængen, den konkrete brug.

Men dog må jeg lige modificere dette ved at medgive, at det jo kun er i den nedskrevne version ovenfor, at alle eksemplerne er identiske som sproglige udtryk, selv om de har forskellig funktion. For i en given situation ville det jo være en sætning som blev sagt, udtalt af nogen. Og her ville tonefald og hele måden at sige sætningen på - inklusive fagter, mimik osv. - være med til at angive meningen. Så i den udtalte version, og det er jo her med dette eksempel den mest oplagte, ville det være ret nemt at skelne mellem de forskellige måder at sige det på: "Gider du lige lukke vinduet op?" Måden hvorpå noget siges, er jo med til at bestemme budskabet og også, om der i det hele taget er et enkelt klart "budskab"

eller flere eller meget andet på spil. Man kan forestille sig hysteriske, grædefærdige, søvnige eller sexede stemmer og versioner.

Men for princippet skyld: lad os tage et eksempel, hvor sætningen siges på præcis samme måde, men hvor den dominerende kommunikative funktion alligevel skifter! Lad os forestille os en kontorchef, som stort set hver dag siger på ganske samme måde "Gider du lige lukke vinduet op?" til en bestemt underordnet medarbejder. Men nu sker der det, at den underordnede medarbejder pludselig avancerer til en stilling højere oppe i kontorhierarkiet end kontorchefen. Men på den første dag efter udnævnelsen, hvor alle ved hvad der er sket, men hvor ingen endnu har nået at flytte rekvisitter fra skrivebordene, ja, så siger den gamle chef alligevel på præcis samme måde som altid "Gider du lige lukke vinduet op?" til den nyudnævnte. Og så er der pludselig sket noget med meningen, betydningen, det sociale aspekt ved det velkendte udsagn. Den talende og den tiltalte har skiftet status over night og det er en ændring af konteksten, som får betydning - også selv om det sproglige udtryk ("teksten") er præcis den samme, sagt på samme måde af den samme person (rent personnummer-mæssigt). Her bliver den fatiske funktion og måske emotive funktion pludselig fremtrædende på en anden måde end i dagene før.

En lille, men vigtig pointe med dette eksempel er, at selv om der ikke er ændret noget som helst ved det sproglige, så er der altså tale om en anden funktion. Og derfor foretrækker jeg at tale om "kommunikative funktioner" frem for "sprogfunktioner". For ganske vist er det altid "teksten", som her er et verbalsprogligt udtryk, som må være udgangspunktet for analysen, det er så at sige "teksten" som bærer funktionerne i situationen og gør et eller andet, peger på et eller andet (sig selv, den talende, osv); men det kan netop blive noget forskelligt, den peger på, også selv om den ikke selv ("teksten", her det verbalsproglige) er ændret, men derimod konteksten (her det sociale, statusforholdet mellem de to personer på kontoret). Når kommunikationssituationen ændres, så kan funktionen eller betydningen af det som formidler kommunikation, "teksten", (det sproglige udtryk - eller noget audio-visuelt) også ændre sig. Betydningen er situeret eller kontekstuel, kan man sige.

Det åbner for alvor for nye perspektiver i denne gamle lære fra Roman Jakobson, nemlig at det er muligt og nødvendigt at forlade det snævert lingvistiske eller sprogteoretiske udgangspunkt og i stedet tænke funktionerne som kommunikative. Sprogfunktionerne er og var altid allerede kommunikative funktioner. Og der findes jo kommunikation, som ikke betjener sig af verbalsproglige tekster, men fx af kropslige udtryk (som det strengt taget er misvisende at kalde "kropssprog"). Eller der kan kommunikeres via (ordløse) billeder, tegn, piktogrammer, slide-shows, video osv. Og alle sådanne "tekster" (og altså også dem uden ord) kan analyseres ud fra blandt andet teorien om de basale kommunikative funktioner. Det giver god mening at undersøge, om en hjemmeside på nettet eller et tv-program overvejende spiller på det fatiske, det emotive, det referentielle eller hvad.

Teorien om de basale kommunikative funktioner er virkelig noget, der kan åbne vinduer!